

ПЕТАР ХР. ИЛИЕВСКИ
Кеј „13 Ноември“, 20/11
Скопје

УДК 929:81

MIROSLAV MARCOVICH
1919–2001

Айспиракѝ: Во статијата прво се објаснува причината зошто овој (52) број од сп. *Жива Антика* му се посветува на пок. Проф. Мирослав Марковиќ, а потоа се интерпретира *некролози* што сам Марковиќ си го напишал во четири стиха на осум јазици и го објавил во editio maior на својот *Heraclitus* во 1967. Преку анализа на био-библиографски податоци, спомнати таму според хиерархискиот ред на вредностите, почнуваќи од највисоката, се прави обид да се раскрие неговиот внатрешен лик.

На 14 јуни 2001 во Urbana, Illinois (U.S.A.) си почина навек од долготрајниот исцрпувачки труд проф. Мирослав Марковиќ, еден од најпродуктивните современи приредувачи на критични класични и покласични текстови со

многубројни емендации. По обемот на животниот опус и широкиот истражувачки зафат со перфектно познавање на класичните (грчки, латински и староиндиски) јазици и литератури, наедно и со енциклопедиска сестраност слична на онаа од Ulrich von Wilamowitz-Moelendorf, Марковиќ ќе остане трајно запаметен во светската историја на класичните студии. По род Србин од Белград, а по припадност космополит, со својата неуморна работа на четири континента овој универзален класичен филолог многу ја задолжи не само југословенската, балканска, а и целокупната светска наука.

М. Марковиќ има извонредни заслуги и за *Жива Антика*. Неговото име често се среќава на страниците од ова списание. Тој учествувал на основачкиот состанок на списанието во Загреб (авг. 1950, сп. ЖА, X, 3) и во првите четири годишта, пред да замине од Југославија за Индија, тој објави 19 забележителни статии во кои предложи убедливи решенија и емендации на одделни спорни места (коруптели) во грчки и латински класични и покласични текстови. За петтиот број испрати од Шантиникетан (Индија) оригинален прилог под наслов *Реконструкција и интерпретација на философскиот систем на Хераклиј*. До крајот на животот тој не ја заборава ЖА која ја сметаше за своја. Како ретко кој, Марковиќ има објавено 49 научни прилози во ЖА. Спречен поради здравствени причини да присуствува на одбележувањето на 50-годишнината од нејзиното основање во декември 2000 год., тој не пропушти да испрати текст (со 39 емендации во неговото критично издание на *Paedagogus* од Климент Александриски) за јубилејниот 50-ти број на ЖА (сп. стр. 149-157). Во следниот (51 број, стр. 76-78) веќе беше објавен од проф. С. Душаниќ некролог со концизно претставување на личноста и делото на М. Марковиќ. А овој (52) број на ЖА (за 2002) му го посветуваме нему во знак на нашата длабока почит и благодарност за сè што има тој направено за списанието и Институтот за класични студии во Скопје, каде што во декември 1984 година и специјално дојде да одржи едно предавање.

Немам амбиција овде да пишувам систематски преглед на сè она што и како направил пок. Марковиќ, ниту да дадам подробен приказ на сите негови објавени трудови. Тоа ги надминува моите сили и рамките на воведна статија од еден број на ЖА, па дури и посветен нему. За таа цел е потребно да се напише монографија која би им послужила на помладите како светол пример за подражавање на неговата

самопрегорна научна работа. Мојот напис е само обид да се вникне малу подлабоко во душата на овој неуморен и многу заслужен трудбеник со неисцрпна енергија. Но и за тоа неизбежни се извесни класификации (макар и провизорни, зашто голем број од неговите студии често навлегуваат во две-три области), со статистички податоци од нумерацијата на неговата библиографија (в. долу).

Уште за животта Марковиќ се погрижи да им ја олесни работата на оние што ќе пишуваат за него со тоа што тој ги регистрираше поважните настани од својот живот: истражувања на ракописни збирки во разни центри и предавања на околу 40 универзитети во светов (од Белград преку Шантиникетан - Индија, Лос Андес - Венецуела, Урбана, Илиноис - САД, Канада, Тел Авив - Израел, а најмногу во европските земји). Тој најпедантно составуваше и списоци на своите објавени книги во најугледни издавачки куќи во Јужна Америка (Mérida, Venezuela, бр. 1, 3, 4, 6, 7), Северна Америка (особено во Urbana, Illinois) и Европа, како Walter de Gruyter, Berlin - New York (бр. 11, 15, 16, 20, 21, 22, 24); E.J.Brill, Leiden, Холандија (12, 13, 14, 23, 26, 29, 31); Teubner, Stuttgart - Leipzig, Германија (18, 25, 27) и др., како и преку 300 научни статии расејани во околу 70 класични, философски, теолошки и други стручни списанија во светов. Еден таков список на објавени трудови е преземен и од Б. Шијаковиќ во една од последните книги на М. Марковиќ под наслов *Сѹудије о религији аниѹике*, Никшиќ 2001, стр. 136-151, чија нумерација ја користиме и во нашите статистики. Овде фигурира 31 објавена книга, а во списоците составувани од самиот Марковиќ во последните денови пред смртта кои ги добив од неговата сопруга, г-ѓа Верица Марковиќ, за што и од ова место ѝ искажувам искрена благодарност, се спомнуваат 35 книги (без преводите и антологиите на околу 20 други книги)¹.

Оригинален, каков што беше во сè, тој си напишал сам за себе и некролог пред околу 35 години. Во 1967 год. прозвучи низ симфонична октава еден необичен елегиски дистих во класичен метар под наслов *In Memoriam Miroslav Marcovich*. Стиховите, напишани во оригинал на осум јазици (англиски, српски, класичен грчки, латински, еврејски, копски, санскрит и шпански) ги објави пред внатрешната насловна страница на својот *Heraclitus. Greek Text with a Short*

¹ Кон спомнатите наслови во списокот можат да се додадат уште и *Patristic Textual Criticism*, Part II, Scholars Press, Atlanta, GA, 1995 и *Corpus Pseudo-Iustini*, Berlin 1996.

Comentary, editio maior, The Los Andes University Press. Mérida, Venezuela, а потоа и во класичното списание што го има основано сам во 1975 год., *Illinois Classical Studies (ICS)*, 4, 1979 и др. Нивната содржина овде ја предавам само на латински со македонски препев:

Excolui Dominum; te, coniunx, fidus amavi,
Discipulis lumen tradideramque facem.
Graecis restitui coopertis pulvere vitam,
Nec mihi laus curae nec mihi fama fuit.

На македонски:

Служев на Бога и тебе, сопруго, верно те љубев,
Мои студенти сал учев на пламен и жар;
Некои древни Грци од прав во живот ги вратив,
Слава и пофалби баш никакви не чекав јас.

Во овие четири стиха тој ги набележа најважните свои работи според хиерархискиот ред на вредностите, почнувајќи од највисоката: 1. служба на Бога; 2. приврзаност кон сопругата, т.е. семејството и фамилијата во потесна, а во поширока смисла и кон татковината; 3. инспиративна дидактичка и педагошка работа со студенти и постдипломци; 4. научна дејност, од која спомнува само “враќање во живот од прав (т.е. заборав) на некој од Грците”, а такви има и многу други и 5. личниот однос кон работата без да очекува за неа некаква чест и слава. Кон ова одвај може да се додаде нешто повеќе, освен интерпретација на сублимираниот текст.

1. Својата работа Марковиќ длабоко во душата ја сметаше за служба на Бога. Тоа свое сфаќање го потврдуваше и на дело. Во преписката со пријателите се потпишуваше “во Христа дијак Мирослав”, а *дијак* (<*diakonos* ‘слуга’, срп. *џак* ‘ученик’) е најнискиот чин во христијанската црковна хиерархија (чтец). Во текот на целиот свој живот тој ропски се распнуваше од работа, избирајќи најчесто теми во кои се прославува Бог. Сила за тоа, како и секој вистински религиозен човек, црпеше во својата поврзаност со Бога. Својата почит кон Бога тој ја пројавуваше и преку писмен израз. Некои колеги од бившата југословенска федерација на времето му забележуваа дека претерувал што ја пишува со голема буква не само именката *Bož* (*Deus*), кога се мисли на христијанскиот Бог, а и други именки што се однесуваат на Бога, како *Dominator*, *Auctor*, *Conditor*, *Rex*, *Rector*, при сè што во ракописите кои ги расчитувал и издавал тие биле напишани со мала (ЖА, 8, 1, 170). Своите верски чувства ги исповедал и јавно. Бил парохијанин и посетувал богослу-

жение во грчката православна црква „Св. Три светители“ во Champaign, IL.

Од 35-те книги (без преводите) што ги напишал за време на своето 56-годишно творештво најголем број (18) се, речиси целосно со религиозна содржина, а ваква проблематика се третира и во многу дуги негови книги, особено во оние од компаративната религија. Најмногу (дванаесет) има критички изданија на грчки црковни учители (апологети) од најстариот христијански период (бр. 11, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 23б, 24, 26, 29, 31) и посебна монографија во два тома на тема *Пајџрисџичка ѿексџуална криџика* (бр. 19 и 23а) со неколку стотини емендации во нивните текстови, како и четири латински (две на класичен латински (бр. 12 и 14) и две од епохата на Ренесансата (бр. 1 и 2)). За да се разбере грандиозноста на неговиот научен опус, треба да се потсетиме дека само за едно вакво критично издание се потребни просечно околу 10-15 години палеографска истражувачка работа врз ракописи со перфектно познавање не само на грчкиот и латинскиот јазик низ сите развојни фази и писмени форми од нивната долга историја, но и посебно - на стилот и јазикот од авторите чишто дела издавал. Освен овие книги со религиозна содржина тој објавил во разни списанија и околу триесетина други студии, главно емендации во дела на вакви теми (бр. 58, 106, 112, 122, 130, 131, 143, 151, 159, 162, 168, 174, 177, 193, 217, 219, 220, 221, 227, 229, 233, 238, 256, 257, 264, 265, 266, 268, 271, 272, 278, 279, 282, 283). По длабината на проникнување во спорни филолошки, теолошки и философски проблеми со акрибична критичност и емендации во текстовите, Марковиќ може да се токми со Werner Jaeger, и да се смета за негов достоин наследник и продолжувач во издавањето на текстови со ваква содржина².

Прво Марковиќ го издаде во Берлин кај Walter de Gruyter, во 1986, текстот *Refutatio omnium haeresium* на Hippolytus (Иполит Римски, од првата половина на III век) во 10 книги³, по преку 20 години макотрпна палеографска работа

² По смртта на W. Jaeger, кој покрај философските студии врз Аристотел и педагошките (*Paideia*), подготвуваше критични изданија на црковни отци од раното христијанство до Григориј Ниски, Марковиќ, почнувајќи од 1962 прво како visiting професор во Бон (1962-3), потоа и за време на престојот во Кембриџ (1963-69), се посвети со сиот свој жар на оваа проблематика.

³ Тоа е дело од извонредна важност како првокласен извор за црквата историја од најстариот период, учењето на гностицизмот, грчката философија, грчко-римската религија и јудаизмот.

врз стари и оштетени ракописи, како и други херменевтички студии. Ова дело беше пречекано со пофалби и највисока оцена во дваесетина рецензии, објавени во разни класични и теолошки списанија од врвни специјалисти (филолози и теолози) за критички изданија на стари текстови.

Во последната декада од II милениум, по пензионирањето од редовната професура во Одделението за класични и византолошки студии при Универзитетот на Илиноис, Урбана, како *Emeritus*, Марковиќ беше особено продуктивен во издавањето на патристички дела. Така, од 1990 до 2001/2 тој има објавено 12 критички изданија на 8 црковни оци и учители⁴ од II-IV век и два тома студии за критицизмот на патристички текстови, со што тој Му испеа најубава химна на Христа по повод на 2000-тиот јубилеј од христијанството.

Изборот на црковните учители и тематиката што се третира во нивните дела е посебно показателен за внатрешниот лик на Марковиќ и за неговите наклоности. Тој се запира, главно на првите христијански апологети, можеби како рехабилитација пред себеси за младешкиот занес со антирелигиозни идеи, кога го преведе *Развитокот на социјализмот од ујџија до наука* на Ф. Енгелс; *Кон ирашањето за улогата на личоста во историјата* на К. Плеханов, Белград 1946 и *Дијалектички метод* на Розентал, Београд 1948 и др.

Апологетите пред да станат христијани биле учени луѓе, најчесто учители по философија, а потоа, облечени во истата философска тога, започнувале смело да го проповедаат Христовото евангелие во времето кога христијанството било прогласено за *religio illicita*, а христијаните - жестоко гонети⁵. Уште поголема храброст пројавиле тие кога пишувале опширни апологии, со кои од една страна ги храбреле христијаните (како во *Cohortatio ad Graecos* на Псеудо-Јустин; *Oratio ad Graecos* на Татијан; *Protrepticus* на Климент

⁴ Athenagoras: *Legatio pro Christianis*, Berlin 1990; Pseudo-Justinus: *Cohortatio ad Graecos*; *De monarchia*; *Oratio ad Graecos*, Berlin 1990; Justinus Martyris *Apologiae pro Christianis*, Berlin 1994; Tatiani *Oratio ad Graecos*, Berlin 1995; Theophili Antiocheni *Ad Autolycum libri III*, Berlin 1995; Clementis Alexandrini *Protrepticus*, Leiden, E. J. Brill, 1995; Justinus Martyris *Dialogus cum Tryphone*, Berlin 1995; Athenagoras: *De resurrectione mortuorum*, Berlin 1995; *Corpus Pseudo-Justinus*, Berlin 1996; Origenis *Contra Celsum libri VIII*, Leiden, E. J. Brill, 2001; Clementis Alexandrini *Paedagogus*, Leiden, E. J. Brill 2002, сите снабдени со минуциозни критични апарати, *variae lectiones* на ракописите и подробни индекси. Голем број од нив веќе се рецензирани со пофалби во најугледни европски списанија.

⁵ Од трудовите на Ориген со широка проблематика од разни области Марковиќ ја издава само неговата апологија *Contra Celsum*.

Александриски итн.), а од друга, ги заштитувале пред императорите (како Јустин Философ пред Хадријан, Аристид којшто ја упатил својата апологија до имп. Антонин Пиј, Атенасгора до Марко Аврелиј и син му Лукиј Аврелиј Комод и др.), докажувајќи аргументирано дека христијаните се добри граѓани и дека христијанскиот морал е подобар од елинскиот. Со тоа тие, неоспорно, многу придонесувале да им се олесни положбата на христијаните и со нив да се постапува потолерантно, но самите во најголем број случаи станувале жртва на своите убедувања и завршувале со маченичка смрт. Наспроти некои христијани кои се однесувале со потценување кон античката наука, со својата ученост апологетите покажувале прво дека христијаните не се прости и суеверни луѓе и второ послужиле како мост меѓу античката философија за *логосот* и *Словото Божје* во христијанството. Раководен во студентските години од неговиот проф. М. Будимир и рано упатен *ad fontes*, Марковиќ отиде чекор понапред во барањето извори на изворите. Кај апологетите тој откриваше какви сè зборови (термини) и фрази употребувале тие од класичногрчки автори и преку тоа вршеше емендации во сочуваните ракописи на нивните дела.

2. Во исповедта дека *сојругајта* верно ја љубел, именката *сојруга*, покрај буквалното значење, како синекдоха се однесува и на семејство, потоа на родителите, фамилијата, пријателите, а во поширока смисла и на татковината.

Во 1953/4 година Марковиќ физички се оддели од семејството, од матичниот универзитет во неговиот роден град и од татковината и, како стипендијант на индиската влада, замина за Индија на Универзитетот Visva-Bharati, во Шантиникетан. За една година, колку што проведе таму за усовршување на санскритот, тој ја преведе *Bhagavad-Gita* од оригинал на шпански и ја објави во 1958 во Мерида, Лос-Андес, Венецуела, каде што беше избран за универзитетски професор (1955-1969), а сопругата веќе го чекаше таму. Негови колеги од бившите југословенски простори го осудуваа Марковиќ дека не бил патриот, а одметник и дека не му се оддолжил на општеството кое многу инвестирало во неговото образование. Всушност, тој ни за момент духовно не се оддели од својата фамилија, пријателите и од татковината. Како доказ за тоа служат неговите многубројни преводи од грчки, латински, руски, санскрит и други јазици на српски. Тој не ги заборава своите професори: Чајкановиќ, Будимир, Ѓуриќ, А. Савиќ-Ребац; колегите: Петрушевски, Ф. Папа-

зоглу и др., на кои им посветуваше свои книги и им пишуваше пригодни статии по случај на нивни јубилеи. Не ги заборава ни многубројните пријатели со кои најажурно водеше преписка, од која се гледа колку тесно беше поврзан со родниот крај. Поголемиот дел од својот живот Марковиќ го проведе на Запад, во Америка (која му стана втора татковина), каде што му беа дадени извонредно добри услови за работа и каде што имаше можност да го доразвие својот голем талент. Но до крајот на животот тој се гордееше со своето потекло и во својата биографија не пропушташе да спомене дека од 1943 до крајот на Втората светска војна служел во армијата на Тито. Длабоко страдаше со страдањата на Страдија и искрено се радуваше на секој успех од неговите некогашни и сегашни сопатриоти. Во широкото срце на Марковиќ имаше место и за многу други од сите народи, раси и континенти (како W. Jaeger, H. Chadwick, H. Herter, R. Tagore, A. Turyn, L. Gil и многу други), а пред сè за оние од балканските простори и тоа од памтивек до денес. Тој достоинствено ѝ се оддолжи на својата татковина, но не ѝ припаѓа само нејзе, а и на целиот свет.

3. Марковиќ беше роден и за педагог со усна и писмена реч. Својата наставна и воспитна дејност ја опиша само со неколку збора: “Свои студенти сал учев на пламен и жар”. Во почетокот на педесеттите години веќе кружеа и во Скопје негови скрипти под наслов: *Грчки во шест лекции* и *Латински во шест лекции*, подоцна објавени и како книги на шпански *Latin en seis lecciones*, Barcelona 1956 и *Griego en seis lecciones*, Mérida, Los Andes U.P. 1958. Тоа се интензивни почетни курсеви по латински и грчки, чии елементи се предаваат само во шест лекции (тука ги натценил способностите на студентите кои, веројатно ги споредувал со себеси) и веднаш ги упатувал *ad fontes* со личен пример и лектирата што им ја правел достапна. Тоа има свое оправдание. Целта му била да развие кај студентите страст, жив интерес и љубов кон предметот “со пламен и жар”, а потоа љубовта ќе ги води и ќе ги научи како да ја совладуваат материјата.

Уште во стартот на својата универзитетска кариера во Белград тој се погрижил да им даде на студентите неопходни помагала за класичните студии во глобала и за таа цел ги преведе: *Историја сџароџ Рима* (заедно со Ф. Папазоглу), Бгд 1951; Тронски, *Историја ѓрчке књижевности*, 1952; Авдиев, *Историја Сџароџ Истџока*, 1952; Удаљцова и др., *Историја средњеџ века I-II* (заедно со И. Божиќ), 1952, кои се до денес во употреба. За студентите од Групата по

философија на Белградскиот философски факултет ја преведе и објави во 1948 *Историјата на западноевропските философии* од Г. Ф. Александров и направи избор на философски текстови со паралелен српски превод *Florilegium Philosophorum Graecum*, Белград, Научна книга 1951; Аристотел, *Категорије*, 1954 и др.

Тој многу полагаше на оспособување млад кадар по класични студии. Сведок сум со каков восхит зборуваа за Марковиќ негови ученици од Урбана, Илиноис, на кои тој им обезбедил стипендии за постдипломски и докторантски студии во Атина или Рим. Бараше да му се испраќаат во Америка млади, надарени студенти и од нашите простори, но не правеше разлика меѓу своите студенти ни по боја ни по јазична или верска припадност. Кон сите се однесувал со родителска топлина.

4. Својата научна дејност во третиот стих од цитираниот елегиски куплет Марковиќ ја предава само со еден податок според истиот принцип (в. горе т. 2) на *pars pro toto*: “Некои древни Грци од прав во живот ги вратив”. Всушност, како што веќе спомнавме, тој врати во живот цела галерија заборавени грчки и латински автори од разни епохи со помошта на иста методологија преку студиозна анализа и ригорозна критика на текстот од сочуваните ракописи.

Од Југославија тој замина како наполно оформен класичен филолог, оспособен за најсуптилната и најтешката филолошка работа врз критика на текстот. Веднаш по завршувањето на Војната, како асистент на познатиот византолог Георги Острогорски, Марковиќ проведе седум години во истражувачка работа на грчки и латински ракописи по далматинските архиви и манастири и стекна редок палеографски опит. Резултат од таа негова работа се неколку студии и книги: *Byzantinische Urkunden im Staatsarchiv Ragusa*, Белград, САНУ, 1952; *M. Maruli Davidiadis libri XIV*, Emeritae, Typis Universitatis, 1957; *Francisci Natalis Carmina*, Белград, САНУ 1958 и др.

Марковиќ беше комплетен класичен филолог и се зафаќаше со најтешки и најкомплицирани филолошки и философски проблеми. Во фокусот на неговиот научен интерес беа двата класични јазика, грчки и латински и сè што е напишано на нив, т.е. целокупната грчка и римска литература во нивниот развој од најстаро време па, преку византиското средновековие, Ренесансата и Хуманизмот, сè до наши дни. Од сета таа опширна и разновидна проблематика, што целиот живот ја третираше со жар, овде тој скромно укажува

само на еден сегмент: “Понекој од древните Грци од прав во живот го вратив”. Во еден хексаметарски стих и не можел да каже нешто повеќе. Го одбележува само најглавното.

Неговата научната работа, покрај спомнатата патристика, се однесува на неколку области:

- а. грчка философија,
- б. грчка литература, посебно поезија,
- в. римската и покласичната латинска литература,
- г. византологија и други помошни науки (епиграфија, сигилографија),
- д. историја на религиите,
- ѓ. литература од епохата на хуманизмот,
- е. стручна дејност преку рецензии, преводи, антологии и организациска преку предавања, научни собири и особено преку списанието *ICS*.

Марковиќ има луцидни решенија на проблематични места во текстови и на латински. На латински му се напишани и концизните коментари и поголем број предговори од спомнатите книги. Позната е и една нова, *Marcovich's Alcestis, Alcestis Barcinonensis*, според папирус од 350-400 год. на еден *poeta doctus*. Но неговиот опус од доменот на грчкиот јазик и литература од класичната, покласичната и византиската епоха, според библиографските единици е далеку (осум пати) поголем од оној на латински. Затоа тој спомнува дека само понекој Грк вратил од заборав во живот. Со смртта на Марковиќ светската наука изгуби еден од најголемите грецисти во втората половина на XX век.

- а. Од неговиот истражувачки опус врз сè она што е напишано на грчки јазик, покрај патристиката, на прво место се издвојува проблематиката од грчката философија. Круна, пак, од резултатите во оваа област се студиите за Хераклит Мрачниот, како што е и Хиполит Римски во патристичката која, од формална страна, исто така спаѓа во грчката литература, само покласична.

Еден од основните принципи во неговата методологија, посебно во критиката на текстот, е т.н. *идиосинкразија* (*idiosyncrasis*). Тоа значи, оној што проучува некој класичен или било кој друг автор и сака критично да издаде негов текст, треба така да се соживи со него, што истражувачот треба да почне да мисли, чувствува и говори како него. И Марковиќ, навистина, толку се соживеал со Хераклит во секој поглед, што горел во истиот огон и неговата филосо-

фија ја чувствувал како своја. А да се преживее длабоко философијата на Хераклит значи човек да се распнува од напор за да ги разбере тајните на светов и да се вклопи во системот на неговите мисли за вселената во целост и поединости.

Со Хераклит Марковиќ се борел целиот свој живот од студентските денови до смртта. Тој ги издаде Хераклитовите фрагменти уште како асистент, пред да замине за Индија. Иако целта заради која отиде таму беше сосема друга, од Хераклит не се оддели и, како што спомнавме, оттаму испрати за ЖА прилог како треба да се реконструира и интерпретира Хераклитовиот систем. На двата американски континента и во Европа потоа објавуваше и други свои студии, кои во 1965 год. го достигнаа зенитот со знаменитата статија “*Herakleitos*”, објавена во *RE Suppl. X*, col. 245-320, a *Sonderausgabe der Paulischen Realencyclopaedie*, Stuttgart, во 1968 и прирачникот *Heraclitus*, Greek Text with a short Commentary, Editio maior, Mérida: Los Andos Univ. Press, Venezuela 1967. За Хераклит Марковиќ има објавено 7 книги (бр. 5, 6, 7, 8, 9, 28, 326) на неколку јазици (англиски, германски, шпански, српски), последната (28) постхумно во 2001 со корекции и додатен избор на нова литература, излезе во Санкт Аугустин. Освен тоа, во разни класични и философски списанија расејал 22 студии за одделни текстови и егзегетски проблеми на Хераклитовата система (бр. 45, 69, 74, 84, 87, 101, 102, 113, 114, 117, 120, 122, 123, 129, 135, 136, 167, 172, 185, 188, 222, 232, и шест рецензии за изданија и интерпретации на Хераклит од други автори (286, 300, 301, 302, 303, 305) со нови податоци.

Покрај Хераклит Марковиќ живо се интересирал за философијата и на други грчки мислители: Аристотел, Анаксагора, Евклид, Демокрит, Ксенофан, Питагора, Теофраст и др. *Кајџеџоришџе* на Аристотел ги објави во Белград уште во 1954 год. (бр. 325), а како врвно остварување во оваа област, би се рекло “негова лебедова песна”, посветена *uxori carissimae*, му е изданието на *Diogenes Laertii Vitae philosophorum, I-II*: со византиски ексцерпти и индекси, Teubner, Штутгарт, Лајпциг 1999 (бр. 25). На одделни теми од областа на грчката философија тој има објавено и поголем број на мошне интересни студии во разни списанија (32, 38, 83, 86, 88, 89, 91, 110, 118, 121, 126, 137, 156, 166, 181, 182, 190, 201, 204, 206, 243 и др.).

б. Другите родови на грчката литература, посебно поезијата, на Марковиќ му беа не помалку омилен предмет

на задлабочени студии од разни аспекти. Во 1990 год. тој објави еден том под наслов *Studies in Greek Poetry*, како Supplement I на *ICS (Illinois Classical Studies)*, којшто содржи избор од 46 негови студии, објавени во текот на три децении (1960–1990). Изборот е, всушност, дел од корпусот на неговите *Kleine Schriften*, објавувани во одделни томови според тематската содржина: патристика, философија, поезија, компаративна религија. При еден макар и бегол преглед на нивната содржина се открива широкиот интерес на Марковиќ за сите видови на грчката литература. Овој (прв том) содржи студии во кои се третираат текстолошки, егзегетски, метрички и други прашања од различните поетски родови; епиката: Хомер, Ксенофан (103, 138, 211 и др.); лириката: Анакреон, Бакхилид, Пиндар, Сапфо (107, 128, 140, 152, 214, 237); елегија и химнографија: Архилох, Калимах, Клеант, Фанокле (142, 144, 183, 184, 200, 235, 254, 291); јамб: Фојникс (164), трагедија: Ајсхил, Еврипид (104, 108, 145, 175, 207, 218, 224); комедија: Аристофан, Махон, Менандер (153, 157, 196, 245), до патеписот на византискиот поет Константин Манаса од XII век (267).

Од посебно значење се метричките и просодиските студии на Марковиќ (280 и др.). На оваа тема тој објави и посебна книга под наслов *Three-Word Trimeter in Greek Tragedy*, Koenigstein 1984.

в. Како што спомнавме, бројот на трудовите на Марковиќ за автори и нивни дела напишани на латински е неспоредливо помал од оној за автори што пишувале на грчки. Меѓутоа, тематиката и на студиите од областа на латинскиот јазик и литература е иста како и онаа од грчката. Тука прво треба да се одбележи книгата на Prosper of Aquitaine, *De Providentia Dei*, текст и коментар, издадена во едицијата *Vigilae Christianae* од E. J. Brill во Leiden, од областа на патристиката (сп. бр. 14 и 271). Изданието на оригиналниот латински спев *Alkestis Barcinonensis* во истата фирма веќе го спомнавме горе (сп. и бр. 260, 284). И таму се истакнува религиозна нота, сп. бр. 241 за нејзината побожност. Во Мерида (Венецуела) тој објави во 1959 год. *Мала антилозија на латинската литература*. Има и низа на одделни студии за римски и покласични латински автори врз основа на новооткриени ракописи со емендации (бр. 53, 54, 57, 68, 81 и др.); за римски поети: Вергилиј, Терентиј, Катул, Овидиј, Хоратиј и др. (бр. 93, 109, 226, 230, 234, 244, 247, 248); за автори што пишувале на философски теми (бр. 40, 85, 111); за етимологии и разни реалии од латинската литература (бр. 56, 77, 150) итн.

г. Византологијата, која е природно продолжение на класичната грчко-латинска култура е посебно предмет на неговите научни преокупации. Покрај спомнатите *Византиски извори*, издадени на германски од САНУ во 1952 год., овде треба да се одбележат и книгите од византиската литература: Theodori Prodrōmi *De Rhodanthes et Dosiclis amoribus libri IX*, Teubner 1992 и Eustathius Macrembolites, *De hysmines et hysminae amoribus libri XI*, пак кај истата издавачка куќа. Од областа на византиската литература посебно треба да се одбележи неговиот реферат на XII меѓународен византолошки конгрес во Минхен (1960), сп. бр. 95.

Тесно поврзани со неговите византолошки студии се прилозите од доменот на сигилографијата (потписи на српските деспоти, сп. бр. 47, 48, 195, 249, 250, 251, 252); потоа епиграфијата на грчки и латински натписи (бр. 35, 44, 51, 52, 55, 59, 62, 92, 139, 161, 253); патеписи, спомнатиот *Иштинерапиј* на К. Манаса; топографија на Македонија, историја (бр. 36, 37, 70) и др.

д. Проблематиката од компаративната религија е една од најсложените, а за М. Марковиќ една меѓу најомилените. Интересот за хиндуизмот него го одведе во Индија, каде што ја препеа *Bhagavad-Gītā* и ја објави прво на шпански во Mérida (1958), а потоа и на српски во Белград (1981, 1989) и Крушевац (1993), приредила Р. Ивековиќ.

Во издавачката куќа E. J. Brill во Лајден го објави зборникот *Studies in Graeco-Roman Religions and Gnosticism* во 1988 год. со 15 извонредно интересни прилози од оваа област.

Под сличен наслов, но со друга содржина на српски му е објавен посмртно од Б. Шијаковиќ во Никшиќ (2001) зборникот *Студије о религији антике* со 17 статии. За неа приредувачот нагласи (о.с. 134) дека е “истргната од смртта...дека Марковиќ во последните години од животот херкуловски работел на критичките изданија на десетина големи дела од доцнохеленското и ранохристијанско време и подвижнички се борел со неизлечивата болест *Amyloidosis cordis*”. Но неговата силна волја победила и направила нешто невозможно.

Од одделните студии на вакви теми треба да се одбележи прилогот објавен во Los Andes, Mérida во 1957 год. за грчката религија, под наслов *La religion classica griega*, *Universidad* 6 (бр. 79) и особено студијата „Од Иштар до Афродита“, објавена и во спомнатата српска верзија на *Студиите за религијата на антиката*.

ѓ. Епохата на *Хуманизмот*. Покрај обемните, веќе спомнати изданија: М. Maruli *Davidiadis libri XIV*, во Универзитетската библиотека на Los Andes, Mérida 1957 и *Песме Фрања Божиќевиќа* на Фр. Наталис, Белград 1958, во овој оддел влегуваат студии за дела од новиот латинитет врз основа на ракописи до кои Марковиќ дошол во првите години на неговата истражувачка работа во Далмација (сп. бр. 53, 54, 66, 160, 219).

е. Стручна, организаторска и популаризаторска дејност: преводи, антологии, рецензии, предавања и основање на меѓународното класично списание *Illinois Classical Studies* во 1975, кое е, всушност, продолжена рака на Марковиќ врз грчкиот и латинскиот јазик и литература, по содржина и задачи исто како и *Жива Антика*.

5. Според неговата определеност со својата работа да Му служи на Бога, тој од луѓето не очекувал признание и слава. Епитафот го завршува со зборовите дека не е воопшто загрижен за чест и пофалби. Такви, меѓутоа, спонтано доаѓале од познати институции и од најкомпетентни научници од целиот свет.

Прво за покажан одличен успех како ученик во 1940 год. добил награда *Принц Павле*, а во Венецуела за високи постигања во науката во 1962 и 1964 двапати бил наградуван и одликуван со *Sesquicentennial* и Златен медал; во 1962-1963 како Visiting Scholar работел во Универзитетот на Бон; во 1963 во Грција бил одликуван со *Сребрен крст* на Света Гора; во текот на 1973-1980 бил Член на Советодавната комисија на *Thesaurus Linguae Graecae* при Универзитетот на Калифорнија; во 1973 од Универзитетот во Илиноис добил високо Признание за извонредни научни постигнувања; во периодот од 1976-1992 тој е основоположник и издавач на сп. *ICS*, Атланта, Џорџија; во 1976-1978 - Придружен член на Центарот за напреднати студии на Универзитетот Илиноис. 1979-1980 Visiting Professor на Универзитетот Мичиген во Ен Арбор; 1981, 1984 Guggenheim Fellow; 1984 Visiting Professor, Trinity College, Dublin; Senior University Scholar, со награда од Универзитетот во Илиноис; 1989 Хонорарен член на Писателскиот сојуз во Белград; од 1989-1990 *Albert Einstein* Visiting Scholar во Израел при Академијата на науките и многу други.

* *
*

Само едно од големите критички изданија, како на Хераклит, Хиполит, Јустин Философ, Климент Александриски, Ориген, Диоген Лаертиј и др. доволно е да го овеенча авторот со неувенлива слава, а Марковиќ направил нешто многу повеќе. Имајќи го предвид неговиот огромен опус, човек спонтано се прашува како успеал да заврши толку многу извонредно тешки дела. Од каде црпел енергија за такви необични подвизи? - Неоспорно тој имал наследено здрава психофизичка конституција и потенцијална кондиција за неуморна работа. Но морал исто така од рана возраст да си создаде железна дисциплина, да развие страст за работа до самоодрекување и челична волја да твори до последниот здив и покрај неизлечивата болест во последните години на животот.

Редакцијата на *Жива Анџика* му го посветува овој број од списанието на Мирослав Марковиќ како израз на длабока почит и признателност за неговиот огромен придонес во областа на класичните студии.

SUMMARY

P. Hr. Ilievski: IN MEMORIAM MIROSLAV MARKOVICH

The paper represents interpretation of an epitaph consisting of four verses under the same title, written by Prof. Mirislav Marcovich himself in eight languages (English, Serbian, Classical Greek, Latin, Hebrew, Coptic - Sahidic, Sanskrit and Spanish), and published in his *Heraclitus*, editio maior, in 1967. Analysing the bio-/bibliographic data mentioned there according to a hierarchic order of their value, beginning with the highest one, the author attempts to describe Marcovich' selfsacrificing personal life and his tireless activity.

1. The epitaph begins: "I served the Lord". Marcovich considered the whole his activity as service to God. Out of 35 books of his, 18 are devoted mainly to Christianity. The largest number of them are critical editions of the earliest Church Teachers (mainly Apologists) of II-IV centuries), e.g. Hippolytus, Athenagoras, Justin Martir, Tatianus, Clemens Alexandrinus, Origenes, etc. There are also numerous particular studies on patristic textual criticism.

2. Next to this pious service he confesses: "I loved my wife". Along with the literary meaning these words are also taken metaphorically as synekdoche, applied to the family, parents, friends and native land.

3. "And (I) taught my students light and flame". After an intensive course in Greek and Latin grammar Marcovich used to direct enthusiastically his students *ad fontes*.

4. “I raised some Greeks from dust to life”. With these words Marcovich’ scholarly work is presented by the same stylistic figure of *pars pro toto*, mentioning only one segment of his vast scholarship. In fact, he raised from dust to life not only some Greeks, but also some Romans. He was a universal classical philologist. Along with the patristic studies he was entirely devoted to several other classical subjects:

a. Philosophy, especially that of Heraclitus, which was his preoccupation of the whole life. Besides, in the phocus of his interest were also other Greek philosophers, e.g.: Aristotle, Anaxagoras, Democritus, Pythagoras, etc., and finally a critical edition of Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum* published in two volumes by Teubner in 1999.

b. Studies in Greek poetry of all kinds, focussing on Homer, Xenophanes, Anacreon, Bacchylides, Sappho, Aeschylus, Euripides, Aristophanes, Menander, etc., up to Byzantine poet Constantine Manasa of XII century.

c. Studies in Latin literature of Roman and postclassical Latin writers, mostly on the basis of newly discovered manuscripts, and numerous emendations.

d. Byzantinology, which is a natural continuation of the classical Greek and Latin culture, and several other disciplines (epigraphy, sigillography), closely related to it, were the field in which Marcovich began his scholarly work (“Die byzantinischen Urkunden im Staatsarchiv Ragusa”, *Зборник радова САНУ*, књ. 21, Београд 1952, 205-262).

e. Studies in Graeco-Roman Religions, and wider, History of Religions, a beloved Marcovich’ subject. He translated *Bhagavad-Gītā* from Sanskrit in to Spanish and Serbian.

f. From the period of Humanism the following editions are especially important: M. Maruli, *Davidiadis libri XIV*, and F. Natalis *Carmina*.

In 1975 Marcovich founded the international periodical *Illinois Classical Studies*, which continues his scholarly work in the field of classical philology.

5. The epitaph ends with the verse: “And never caried for praise and fame”. However, he received deservedly world-wide recognition and honours by numerous institutions from several states on four continents.

The name of Miroslav Marcovich often occurs on the pages of *Živa Antika*. He attended the founding meeting of this periodical in Zagreb, in 1950, and published 49 contributions during a period of half a century. Prevented by a serious illness of *Amyloidosis cordis* to attend the conference on the occasion of 50-anniversary of *ŽA* in 2000, he sent a paper with 39 emendations in his critical edition of Clement Alexandrinus’ *Paedagogus*.

The members of the Editorial Board of *ŽA* gratefully pay honour to an eminent scholar and educator devoting this (52) volume of *Živa Antika* to Miroslav Marcovich for his enormous contribution to classical studies.